ЗАСОБИ ТЕАТРАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

Світлана САФАРЯН, доцент кафедри методики мов та літератури Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка, кандидат педагогічних наук

Артистизм – це стан світу, якому відкривається душа.
В. Арсланов

Стрижнем професійної діяльності вчителя є педагогічна майстерність на рівні мистецтва, що забезпечується високим ступенем розвитку не тільки професійно необхідних якостей, умінь, навичок, але і педагогічного та театрального артистизму учителя. Серед засобів, які впливають на формування особистості вчителя, удосконалення його педагогічної майстерності, важливе місце посідає ***театральна педагогіка***, здобутки якої покладено в основу сучасних підходів до розуміння сутності педагогічного артистизму учителя та його формування.

Розглянемо *основні історичні етапи* розробки проблеми використання елементів *театральної педагогіки*, яка створювалася протягом віків і перевірялася досвідом багатьох поколінь.

Свого часу великий чеський педагог Ян Амос Коменський у праці «Велика дидактика», підкреслюючи важливість виховання учнів засобами театрального мистецтва, стверджував, що опанування учителем акторською майстерністю необхідне для розвитку спостережливості, швидкої реакції, уміння робити відповідні рухи, тримати обличчя, руки та й усе тіло відповідно до обставин, змінювати та надавати звучанню голосу певного тембру та тону – іншими словами, виконувати будь-яку роль відповідним чином і триматися природно в усіх випадках.

У XVII –XVIII ст. у багатьох навчальних закладах України (братські, монастирські школи, колегіуми, Києво-Могилянська академія) почали активно використовуватися елементи театру. Регулярно здійснювалися постановки вистав, у яких брали участь як учні, так і педагоги. Так, педагогами Києво-Могилянської академії у цей час були написані драми і трагедії, при чому не тільки релігійного змісту. Зокрема, ректор академії Феофан Прокопович першим звернувся до історичної тематики. Його драма «Володимир» була написана і поставлена у 1705 році. Саме з неї починається розвиток української історичної драми і виховання національної свідомості та ідеї державності засобами театрального мистецтва.

Метод *драматизованого* сократівського діалогу (у якому слід шукати витоки сучасної евристичної бесіди) широко використовував у своїй педагогічній діяльності і видатний український філософ Г. Сковорода. Він здійснював навчання на лоні природи у формі бесід з вихованцями. Драматизовані діалоги були застосовані ним при написанні філософських трактатів. Пізніше цей метод режисури уроку використовував і великий український педагог В. Сухомлинський, який теж часто проводив свої заняття під відкритим небом.

Наукова розробка проблеми підвищення майстерності педагога засобами театрального мистецтва розпочалася приблизно у 20-х роках XX ст. Так, у 1923 році на засіданні комісії із реформування вищої педагогічної освіти був визначений один із основних її напрямів – удосконалення творчих здібностей педагога. З цією метою була створена спеціальна програма, якою передбачалося оволодіння майбутніми педагогами засобами вербального (техніка мовлення, образність виразу думки, імпровізація) та невербального (міміка, пластика, жести) впливу, засвоєння теоретичних елементів театральної педагогіки, удосконалення артистичних здібностей учителів. На жаль, у 30-х роках минулого століття цей напрям педагогічної освіти не набув подальшого розвитку. Інтерес до нього посилився у 70-х роках. Саме в цей час у Полтавському педагогічному інституті за ініціативи ректора І. Зязюна була створена перша у Радянському Союзі кафедра педагогічної майстерності. Крім того, у багатьох педагогічних вузах були запроваджені курси із акторської майстерності.

Наприкінці XX ст. проблематика педагогічних досліджень, пов'язаних із вивченням теми «Пе-

© Сафарян С., 2014

дагогіка як мистецтво», все більше зміщується у бік теми «Педагог як артист».

Загалом особливу увагу проблемам педагогічного артистизму приділяли К. Ушинський, А. Макаренко, І. Зязюн, В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі, Є. Ільїн, В. Шаталов, В. Абрамян, В. Кан-Калік, О. Булатова, Б. Лихачов тощо.

Про значення особистості вчителя в освітньому процесі, зокрема, писав К. Ушинський: «У вихованні все повинно ґрунтуватися на особистості учителя, тому що виховна сила випливає тільки із живого джерела людської особистості. Ніякі статути та програми, ніякий штучний організм, наскільки добре він не був би осмисленим, не може заступити особистість у вихованні... Без особистого безпосереднього впливу вихователя на вихованця істинне виховання, що проникає в характер, неможливе. Тільки особистість може впливати на розвиток і визначення особистості, тільки характером можна формувати характер».

А. Макаренко зазначав, що не може бути педагога, котрий би не вмів грати, а підґрунтям педагогічного артистизму визначав гармонію розуму і почуттів.

Ш. Амонашвілі зазначав: «Якщо я хочу, щоб діти, які сидять за партами, дивляться мені в очі, чекають від мене чогось важливого, справді раділи кожному шкільному дню, виховувалися та навчались... я повинен набратися сміливості і зіграти неповторну роль педагога-актора».

В. Моргун слушно зауважує: «Мистецтво актора повинно бути, по-перше, соціальним, по-друге, життєвим і лише по-третє, театральним, тим більше цей вираз справедливий по відношенню до майстерності педагога. Формула педагогічної майстерності, отже, має такий вигляд: по-перше, моральність, по-друге, компетентність і по-третє, артистизм».

За словами вальдорфського педагога Калгера Франса, учитель повинен бути емоційним, живим, тобто різним, таким, що сангвініки ледве встигатимуть стежити за ним; таким співчутливим, що меланхоліки забудуть власні тривоги; настільки драматичним, що це зацікавить і холериків, і флегматиків та приверне їхню увагу до навчального матеріалу без застосування дисциплінарних методів. Задовольнити ці вимоги вчителю допоможе театральна педагогіка.

Нині театральна педагогіка успішно розвиває і закріплює артистичні, комунікативні, організаторські здібності, які допомагають учителеві досягти у професійній діяльності рівня мистецтва.

У вітчизняній науці існують різні підходи до визначення театральної педагогіки. Ми пропонуємо, щоб сформулювати це визначення, з'ясувати спочатку, що таке театр і що таке педагогіка.

Театр *– це сценічна дія, яка виникає у процесі гри актора перед публікою.*

Педагогіка *– наука про виховання людини, яка розкриває її сутність, закономірності розвитку і виховання особистості, процес освіти і навчання.*

Отже, ***театральна педагогіка*** *– це шлях розвитку особистості у процесі навчання через сценічні засоби та дію, гру, де індивідуальний розвиток особистості йде від свободи вибору через відповідальність до самовираження.*

Мета театральної педагогіки полягає у:

- створенні умов для всебічного та гармонійного розвитку особистості, розкриття її здібностей та обдарованості;
- підвищення рівня духовної культури особистості;
- виховання художнього смаку, відчуття міри;
- залучення суб'єктів педагогічної взаємодії до творчості.

Наголошуємо: театральна педагогіка – це не окрема наука, не галузь науки педагогіки, це шлях розвитку особистості у педагогічному процесі через сценічні засоби та дію. Зрозуміло, що у педагогічній взаємодії завжди беруть участь два суб'єкти: той, хто навчається і той, хто допомагає йому навчатися. Підкреслимо, саме допомагає, а не навчає, адже за слушним зауваженням В. Сухомлинського «Навчити не можна, можна лише навчитися». Таким чином, вочевидь, театральна педагогіка – це шлях розвитку обох суб'єктів педагогічного процесу: і учня, і вчителя.

Нині у вітчизняній педагогічній практиці, коли йдеться про засоби театральної педагогіки, найчастіше все ж мається на увазі їхнє запровадження лише стосовно дитини. Безумовно, за допомогою театральної педагогіки можна вирішити багато болючих питань в організації навчання школярів. Адже останнім часом ми так захопилися навчанням наших дітей, що забули про те, що сама суть навчання дитини – це, насамперед, творення її щасливого життя. «Єдиним свідченням правильності процесу навчання є щастя дитини», – зазначала відомий педагог Марія Монтессорі. Ми ж доволі часто забуваємо про цей стан дитини, перетворивши процес навчання у набір навичок і сховище інформації.

У дитини від народження закладено потяг до вільного творення. «Ми народжуємося вільними від усього, а тільки потім навчаємося хитруван-

ням розуму», – ці слова належать індійському мудрецеві Ошо. Дитина первісно має здатність творити розумне життя із емоцій, думок і почуттів. Тому театральна педагогіка і покликана допомогти організувати навчання і виховання дітей з урахуванням їхніх природних якостей, здібностей, нахилів.

Дитина вчиться у всіх і у всього, що її оточує, не пропускаючи нічого. Батьки, ровесники, суспільство, вчитель – це основні джерела навчання. І тому кожному дорослому, входячи до світу дитини, необхідно зуміти заполонити дитячу душу, заразити її своєю пристрастю до пізнання, залучити до співтворчості. У цьому йому, безперечно, у нагоді стане саме театральна педагогіка з усім спектром її методів та засобів.

Проте можливості театральної педагогіки не обмежуються лише проекцією на дитину. Вона, безперечно, має неабияке значення і як шлях розвитку особистості вчителя, шлях формування його педагогічної майстерності.

Досвід педагогічної діяльності переконливо засвідчує, що учителеві недостатньо знань основ наук і методики навчально-виховної роботи. Адже всі його знання і практичні уміння можуть передаватися учням лише завдяки живому і безпосередньому спілкуванню з ними. Загальновідомою є істина: учні часто переносять ставлення до вчителя на предмет, якому він навчає. Тому нецікава, невиразна, неартистична, «сіра» особистість вчителя, нездатна захопити, повести за собою, може стати серйозною перешкодою на шляху до успіху дитини. Адже саме на цих стосунках вибудовується складна піраміда навчання й виховання, через них відбувається проникнення вчителя у душевний світ дитини з метою вироблення у неї навичок співтворця власної особистості. На жаль, ці взаємовідносини не завжди усвідомлюються педагогами як вартісний засіб удосконалення їхньої педагогічної діяльності. Щоб успішно вирішити цю проблему, педагогу, зокрема, необхідно звертатися до засобів театральної педагогіки.

Педагогічне мистецтво нерідко ототожнюють з театром одного актора. Розглянемо ***особливості діяльності педагога і актора***. Почнемо із *спільних рис* у цих професіях:

1. І *майстерність актора*, і *майстерність учителя* зумовлюється трьома *взаємозв'язаними складниками: теорією, технікою і методами роботи над матеріалом*, його організацією та впровадженням у дію. Якщо теорію можна опанувати відносно легко, то методикою і технікою слід оволодівати поступово, поетапно, напруженим систематичним тренуванням, яким потрібно відповідні технічні і методичні прийоми довести до рівня підсвідомої, рефлекторної діяльності.

2. В оволодінні майстерністю мистецького впливу на аудиторію, як у актора, так і у вчителя, велику роль відіграють їхні *природні задатки, талант* та здатність його удосконалювати. Що ж таке талант? К. Станіславський зазначав: «Талант – це щаслива комбінація багатьох творчих здібностей людини у поєднанні з творчою волею». Далі він перелічує творчі здібності актора: спостережливість, вразливість, пам'ять, темперамент, фантазія, уява, здатність до перевтілення, смак, розум, відчуття ритму, музичність, щиросердність, безпосередність, самовладання, винахідливість, сценічність, виразні дані: голос, міміка, пластика тощо.

Безумовно, що ці властивості необхідні і вчителеві – основній дійовій особі у театрі одного актора. Брак бодай однієї з перелічених ознак зменшить педагогічну впливовість. Іншими словами, педагогові не завадить мати найкращі складники обдарованого актора.

3. У педагогічній діяльності взаємини з аудиторією залежать багато в чому від творчого *самовідчуття вчителя*. К. Станіславський вбачав основу своєї системи теж не тільки у таланті та темпераменті актора – він розумів, що цього неможливо навчити – а у проблемі відповідного сценічного самовідчуття. Його виникнення як у актора, так і у вчителя ускладнюється тим, що і тому, і тому майже постійно доводиться емоційно працювати з уже відомим матеріалом, а захопитися уже знайомим і тисячу разів повтореним надзвичайно важко. Постає питання, як зберегти свій творчий запал, як подати матеріал неначе вперше, як зробити постійно повторюваний процес по-новому творчим, адже творчість механічно не дублюється. Невипадково К. Ушинський писав: «Повторюючи двадцятий раз одне й те саме, вчитель, звичайно не може говорити з тим натхненням, яке збуджує симпатію і увагу слухачів, а тим часом він не має жодної методики, яка б допомогла йому відчувати і підтримуваним цю увагу».

На жаль, і до цього часу у педагогіці бракує подібних методик, щоправда, їх можна віднайти у театральній педагогіці. Читаємо у К. Станіславського: «Потрібна певна духовна підготовка перед початком творчості, щоразу за кожного її повторення». Так, наприклад, творчому самовідчуттю і актора, і педагога, особливо ж у перші роки їхньої творчої діяльності, заважає м'язове напруження. Своєрідні судоми м'язів найбільш

руйнують органіку творчої природи, погіршують здатність мислення, заважають вияву естетичних почуттів. Необхідно застосовувати спеціальні тренінги на розслаблення та релаксацію, які будуть знімати це м'язове напруження. Також потрібно оволодівати прийомами емоційного налаштування на майбутню творчу діяльність, інакше кажучи, навчитися впливати на свої емоції, волю, розум та почуття.

4. Також педагогові необхідно навчитися *врівноважувати розум і почуття.* Талановиті вчителі без особливих зусиль координують слово і діло у дії, інформацію і почуття, міру уваги до аудиторії і міру уваги аудиторії.

5. Педагог і актор мусять *знати і відчувати аудиторію*, з якою працюють, розуміти, на кого орієнтуватися і кому допомагати. Чому клас підпорядковується учителеві? Чи можна підготувати себе до цього? Є кілька *методів завоювання уваги* аудиторії, крайні з них – пасивний та агресивний.

Пасивний метод полягає у тому, що увага аудиторії поступово, послідовно збирається в єдину педагогічну дію.

Агресивний метод протилежний пасивному. Цим шляхом ідуть сильні, експресивні педагоги. Їхні почуття і воля миттєво привертають до себе увагу аудиторії. З тренованою переконливістю такий педагог неначе гіпнотизує слухачів.

Проте, хто хоче проникнути в таємниці володіння людьми, має проникнути насамперед у таємниці володіння самим собою. Доти, доки аудиторія залишається таємницею, ні вчитель, ні актор не отримає влади над нею.

Крім цих спільних рис у педагогічній та акторській діяльності можемо виокремити *і певні відмінності:*

1. Педагогічна дія у навчально-виховному процесі вигідно відрізняється від такої ж дії у театрі *наявністю постійного колективу.* Тому вчителеві, справляючи вплив на особистість, важливо використовувати і психологічну силу колективу, пам'ятаючи про його постійний рух, його безперервний розвиток. В. Сухомлинський вважав колектив визначальною силою у вихованні особистості, підкреслюючи, що це не безлика маса. Колектив існує як множина індивідуальностей, і його виховна сила ґрунтується на духовних багатствах кожної окремої людини.

Ми часто говоримо про вчителя, його активність, силу, професійну майстерність і відводимо пасивну роль учням. Однак так буває лише у початковій фазі педагогічного спілкування. Якщо педагог зумів «взяти клас у руки», то учні перетворюються з пасивного на активне начало. Між учнями та вчителем, особливо під час перших зустрічей, починається своєрідна духовна психологічна боротьба. Учитель намагається підпорядкувати собі учнів, вони – навпаки. Клас очікує від свого учителя розуму, смаку, уміння, сили, знання – тобто таланту. Він чинить опір фальші, несмакові, безсиллю і бездарності і прагне домогтися свого.

Справжній учитель має виправдати сподівання дитячого колективу. А для цього йому необхідно навчитися бути майстром своєї справи.

2. На відміну від актора *педагог грає сам себе*, його почуття народжуються під впливом реальних подразників, а діяльність проходить у межах реальної ситуації. Специфіка акторських проявів у діяльності педагога полягає у тому, що він не перевтілюється кожного разу у нову особистість, а залишається самим собою. Його особистісні якості, його духовне багатство – основна сила його праці.

3. Актор може *увійти у творчий стан* лише у тому випадку, коли у нього є головна мета: зрозуміти, наповнити власним змістом, зігріти власними почуттями ідеї драматурга та режисера, тим самим викликати у глядача відповідні емоції та думки. Учитель же наповнює змістом власні ідеї та проекти.

4. Актор у своїй діяльності завжди виступає тільки як актор. У нього є багато помічників (драматург, режисер, гример, костюмер тощо). У педагога їх немає. Плануючи урок, педагог виступає як сценарист, драматург уроку; у ролі режисера виступає, як організатор-постановник уроку; і як викладач – у ролі актора. Учитель як режисер є водночас і композитором, і диригентом навчального простору. Він композитор, бо творить разом зі своїми учнями музику творчості. Як диригент, він керує «оркестром» і «хором». Важливим при цьому виступає мовне оформлення уроку, яке полягає у продуманості звучання і сприймання слова.

Учителю як режисеру важливо знайти «золоту» пропорцію всіх складових для максимального виявлення головного і у той же час дотриматися золотого правила «Мінімум засобів – максимум виразності». Завдання педагога-актора – так «зіграти» свою роль з учнями, привнести в урок такі нюанси, щоб вони справдили всі надії і викликали емоційний відгук, зацікавленість, прагнення осягнути те, про що йшлося.

5. *Імпровізація* у діяльності актора допустима (і бажана) у репетиційний період і малою мірою у процесі самої діяльності. Імпровізація ж у діяльності педагога не просто допустима,

а необхідна, і може проявлятися, як зазначає О. Булатова, на чотирьох рівнях: на рівні навчальної комунікації, на рівні методичного прийому, на рівні змісту навчального матеріалу і на рівні цілей уроку.

Розглянемо, що ж являє собою таке поняття як ***педагогічний артистизм*** учителя.

Як зазначалося вище, взаємодія вчителя та учнів завжди пов'язана зі спілкуванням, яке проявляється у стилі поведінки, у манері говорити, висловлювати свої почуття та настрої, у рухах, жестах тощо. У зв'язку з цим проблема формування стилю та артистизму учителя, оволодіння ним акторсько-сценічними уміннями є актуальною.

Свого часу А. Чехов говорив М. Горькому: «Учитель має бути артистом, художником, палко закоханим у свою справу». Письменник поширював поняття «артист» на усіх учителів, незалежно від того, якому предмету вони навчають. Потрібно, щоб всі дисципліни – чи то математика, чи біологія, чи мови, історія, фізика – викладалися як мистецтво, а учителі були справжніми артистами зі своїм неповторними стилем та майстерністю.

Проте є нині багато вчителів, які не погоджуються з цією думкою. Вони принципово сторонняться артистизму, вважаючи, що школа – не театр, урок – не спектакль, учитель – не артист. Інші ж стверджують, що артистизм життєво необхідний учителеві, але при цьому зазначають, що слід відрізняти артистизм від бажання будь-якою ціною справити враження на учнів, ефектніше виглядати, виокремлюватися з-поміж інших.

Що ж таке справжній артистизм у педагогічному розумінні?

У педагогічній діяльності утворюється особлива структура здібностей, яка втілює у собі взаємодію педагогічних, літературних, акторських, режисерських умінь, що підпорядковуються педагогічній спрямованості. Їхній розвиток сприяє вирішенню багатьох проблем: підвищенню ефективності педагогічної взаємодії, створенню творчої атмосфери співробітництва у педагогічному процесі й максимальному розкриттю творчого потенціалу кожного із його учасників. Ці здібності пов'язують саме з педагогічним артистизмом.

Артистизм – необхідний компонент педагогічного професіоналізму й майстерності. У наукових дослідженнях це поняття трактується неоднозначно. Так, В. Загвязинський вважає, що артистизм – це особлива образно-емоційна мова творення нового, проникливий стиль спілкування, співтворчості вчителя та учня, витончене мереживо створення живого почуття. Це здатність майже миттєво переключатися на нові ситуації, опинятися у новому образі. Це багатство особистісних проявів, образний шлях постановки і вирішення проблеми, гра уяви, натхнення, відчуття внутрішньої волі.

О. Булатова, доповнюючи визначення Загвязинського, зазначає, що артистизм – не тільки здатність красиво та переконливо щось передавати, а й емоційний вплив на вихованця. Справжній артистизм – це краса й багатство внутрішнього світу вчителя, уміння ефективно вирішувати поставлені завдання, проектувати майбутнє, утілюючи його в образах, використовуючи фантазію та інтуїцію, гармонійно зіставляючи логічне та естетичне. Артистизм розглядається не тільки як здатність до перевтілення, але і як цілісна система особистісних рис, які сприяють вільному самовираженню особистості. Тим самим особистість наче створює себе заново. Цей процес включає не тільки задум, але й його реалізацію, успішність його залежить від глибини підготовчої роботи й від ступеня сформованості особистості. І саме використання засобів театральної педагогіки надає тут великі можливості для формування артистизму вчителя, як прояву його педагогічної майстерності.

У різних тлумачних словниках знаходимо різні визначення артистизму. Так, словник іноземних слів за ред. М. Комлева подає: «***Артистизм*** *– висока майстерність у художній чи іншій естетичній творчості*». У словнику С. Ожегова знаходимо: «***Артистизм*** *– витончена майстерність у мистецтві, віртуозність у праці*». Т. Єфремова дає таке визначення:

«***Артистизм***» *– 1) Художня обдарованість, визначні творчі здібності;*

2) Висока творча майстерність, віртуозність у якійсь справі;

3) Особлива витонченість стилю, граційність рухів.

Артистизм є безсумнівним проявом творчого начала у людини. Ця риса потрібна не тільки людям сценічних професій: акторам, співакам тощо. Прояв артистизму завжди необхідний і у повсякденному житті. Отже, ***педагогічний артистизм*** *– це мистецтво перевтілення, як внутрішньо, так і зовнішньо, без втрати власного «я», залежно від потреб конкретної ситуації, це уміння відповідати обраній ролі, це уміння стати іншим, коли цього вимагають обставини.*

Якщо артистизм у мистецтві, на сцені явище однозначне і зрозуміле, то в інших сферах діяльності, як власне і буденному житті, до нього

ставлення далеко неоднозначне. Може здаватися, що артистизм не сумісний з моральними принципами чесності, прямоти і справжності. Проте у повсякденному житті саме артистизм часто виступає як певний захисний засіб від багатьох емоційних, психологічних та енергетичних нападів. Головне – залишатися чесним самим із собою, незалежно від різних ролей, які нам доводиться грати.

Артистизм має свої безсумнівні переваги. Так, він допомагає зберегти нормальні правильні стосунки з людьми, навіть з тими, хто вам не подобається. Артистизм і тактовність допомагають не образити у ситуаціях, коли правда є доволі жорсткою, він необхідний у ситуаціях, коли за різних обставин не можна показати свої почуття і настрої. І нарешті, артистизм просто необхідний людям творчих професій, у тому числі і учителям.

Артистизм є одним із критеріїв сформованості педагогічної майстерності. Цей критерій передбачає уміння вчителя створити власний стиль своєї педагогічної діяльності, свій неповторний імідж, показниками якого виступають такі уміння: самоконтроль, саморегуляція, установлення контакту з будь-якою аудиторією, здатність до розуміння дітей, здатність до перевтілення і виконання різних ролей, уміння бути режисером дії, яка вдало використовує театральне мистецтво та артистичну техніку.

У відомій всьому світові системі К. Станіславського глибоко розроблено питання артистичної техніки, яка спрямована на розвиток і удосконалення психічної і фізичної природи актора. Проте ця система безперечно може використовуватися і у процесі формування педагогічного артистизму. За цією системою до артистичної техніки входять усі складові елементи сценічної дії: робота органів чуття, пам'ять на відчуття та створення образних бачень, діяльність уяви, виразні пластика, голос, мова, характерність, відчуття ритму тощо.

Для ***формування артистизму*** потрібні відповідні ***умови,*** які можна розділити на зовнішні та внутрішні. До найбільш істотних ***зовнішніх умов*** належать:

1. *Суспільні умови,* які діють на рівні держави: зміна іміджу та статусу педагога у суспільстві, підвищення престижу вчительської професії, зміна ролі учителя у навчально-виховному процесі – перехід від ролі «транслятора знань» до функцій «актуалізатора розвитку».

2. *Професійно-освітні умови,* які діють на рівні професійної підготовки й підвищення кваліфікації педагогічних кадрів: розробка нового змісту, форм, методів, прийомів (у тому числі і з арсеналу театральної педагогіки), формування педагогічного артистизму.

3. *Діяльнісні умови,* які функціонують на рівні окремої освітньої установи і пов'язані безпосередньо із професійною діяльністю учителя. Серед них можна виокремити психологічні умови (творчий потенціал у колективі, право вчителя на пошук, на самостійність, духовна, творча атмосфера закладу); організаційні (заходи, спрямовані на виявлення, формування самобутності, артистизму учителів); управлінські (відбір учителів до шкіл за здібностями, зміна умов атестації, заохочення творчих учителів тощо).

Внутрішні умови успішності розвитку педагогічного артистизму містять у собі такі фактори:

1. Певні *психофізіологічні особливості особистості:* темперамент, індивідуальні риси характеру, здатність до саморегуляції, ступінь розвитку уваги, спостережливості, уяви, інтуїції тощо.

Дослідження показують, що успішніше опановують педагогічним артистизмом педагоги із багатим внутрішнім світом, інтенсивними емоційними реакціями, експресивністю поводження, розвиненою уявою, увагою, творчою фантазією.

2. Високі *соціально-моральний та культурно-духовний рівні* учителя.

Педагогічний артистизм виникає за наявності в особистості багатого духовного життя, інтелігентності, значних внутрішніх джерел, адже учитель, на відміну від актора, «грає» самого себе. Учитель повинен мати здорове почуття гумору – складного психофізіологічного чинника, тісно пов'язаного зі сферою емоцій. Уміння жартувати в емоціогенній ситуації – переконливе вираження педагогічного артистизму. Артистичний учитель завжди використає гумор, тактовно і обережно сприяючи розвитку особистості дитини.

3. Професійна спрямованість особистості. У ній виражаються позитивне ставлення до професії, схильність і інтерес до неї, бажання спілкуватися з дітьми, налаштованість на допомогу дитині.

Назвемо ***основні компоненти артистизму учителя.***

Ерудиція.

Учитель – людина, яка відкриває світ дитині. Цю роль він може виконати лише тоді, коли сам є високоерудованою людиною, яка постійно черпає нові знання із науки, мистецтва, дійсності. Учитель-артист живе пізнанням «таїн», здивуванням, чуттям нового. Буває, що людина дуже багато знає, проте коли спілкуєшся з нею, то відчуття таке, що всередині у неї хаотичні нагромадження інформації. У ерудованого учи-

теля кожне слово, кожен факт має бути використаним доречно.

Чарівливість.

Є вчителі розумні, високоосвічені, порядні, проте вони не викликають почуття духовної єдності. Вони більше люблять свій предмет ніж дітей, тримають учнів на далекій відстані від себе. Такому вчителю не вистачає чарівливості.

Давньогрецький філософ Сократ здійснював неповторний вплив на своїх учнів. Він тримав у полоні своїх слухачів, володів якоюсь магічною силою. Назва цієї сили – чарівливість, тобто здатність володіти увагою, почуттями, розумом, уявою, волею іншого. Чарівливий – значить той, що вміє вести за собою. В чарівливості виявляється внутрішня краса людини, мудрість реакцій на дійсність. Основа чарівливості – щирість. Звідси – довіра учня. У взаємодії з дитиною немає місця фальші. Учень потрапляє до учителя під добру владу: він не схиляється перед учителем, не кориться йому, а вчиться бути самим собою.

Самобутність.

Учитель-артист завжди самобутній. У нього яскраво виражене власне «я», у такого учителя завжди є знахідки – психологічні, педагогічні, методичні тощо. Він включає їх у зміст уроку, дає власну оцінку матеріалу, що викладається.

Імпровізація.

Спілкування з учнями – завжди творчість. Учитель наперед визначає задум уроку і програмує його, проте реальна зустріч з учнями може вносити корективи у прогнозування педагога. Учитель-артист завжди імпровізатор. Школярів вабить творчий пошук, який відбувається у них на очах і за їхньої участі. Імпровізація вимагає від учителя безпосереднього контакту і відгуку аудиторії. Така свобода можлива лише за умови вільного володіння предметом, яку надає його досконале знання. Імпровізація – це завжди майстерність, за її рівнем стоять роки копіткої духовної та розумової підготовки.

Образність мовлення.

Сучасний школяр надзвичайно чутливий до естетики слова. Діти впевнені, що кожен учитель, якому б предмету він не навчав, має досконало володіти словом, його мова має бути виразною, чіткою, образною. Учні переживають і розуміють естетику науки, предмета, уроку, виступу, коли учитель, нехтуючи сірим, нудним, заакадемізованим викладом матеріалу, уміє органічно поєднувати у своїй мові обов'язкову точність і грунтовність наукових положень з емоційністю та образністю викладу. Образне мовлення чітке, наукове, але наука у ньому виступає у цікавій формі, вільній від навчально-канцелярських зворотів. На образність мовлення значною мірою впливає здатність учителя до чіткої, ясної вимови. Мова учителя має бути неспішною. Учні завжди звертають увагу на дикцію учителя, її чіткість, милозвучність та мелодійність. Головна виразна ознака голосу – інтонація. Вона виражає стан мовця.

Отже, на образність мовлення особливо впливає приємний голос, його мелодійність, насиченість багатством відтінків та інтонації. У всьому цьому і виявляється самобутність та артистизм педагога.

Пластика.

Учитель-артист, як кажуть, уміє і «ступити», і «мовити». Він наділений особливою пластикою. Пластика – це своєрідна мова тіла, його виразність. А. С. Макаренко відзначав пластичну культуру як органічний елемент педагогічних здібностей. На його думку, учитель має володіти мімікою, стримувати свій настрій, контролювати жести. Це досягається постійними тренуваннями.

Отже, складовими компонентами артистизму учителя є ерудиція, чарівливість, самобутність, імпровізація, образність мовлення, пластика. Всі ці якості впливають на формування особистості учителя, а особистість його визначає ***індивідуальний стиль.*** Він являє собою сукупність своєрідних проявів учителя як особистості, людини та професіонала. Стильний учитель завжди індивідуальний, оригінальний, неповторний, самобутній. Він – особистість з яскраво вираженим артистизмом.

Індивідуальний стиль учителя можна визначити за такими ***ознаками:***

• *зрозуміла, ясна поведінка.* Учитель не має бути загадковим сфінксом. Прямодушність, безхитрісність, щирість, чіткість вчинків – ось критерії ясності поведінки. Обидві реалії життя учителя – повсякденна (за межами школи) і зразкова (на очах у учнів) – мають складати одне ціле;

• *делікатність та розумна благородна простота.* Однакове уважне ставлення до всіх людей, незалежно від віку, статі, суспільного стану, інтелектуальних якостей. Ні тіні фальші, лицемірства, манірності. У всьому природність і скромність;

• *уміння володіти собою та стриманість.* Це нездатність нагнічувати конфліктні ситуації, тривожитися з дріб'язкового приводу. Це витримка, терпіння, самовладання, душевна зібраність, уміння спочатку у всьому розібратися, а тільки потім приймати рішення;

• *чіткість та лаконізм.* Нехтування вчителем марнослівством, повчальною риторикою. Мова учителя має бути чіткою, ясною, впевненою, переконливою, зрозумілою без надмірного багатослів'я.

Отже, артистизм, естетичні риси стилю життя і діяльності, притаманні вчителеві – це риси справжньої людини, незалежно від її професії. Проте в учителеві вони найбільш сфокусовані, інтенсивні і напружені.

Вправи на розвиток артистизму

Яким же чином можна розвивати артистизм?

Розвиваючи артистизм, ми стаємо добрими акторами. А стаючи добрими акторами, ми уміємо краще і краще грати ті ролі, які пропонує нам саме життя. Пам'ятайте слова К. Станіславського: «Вчіться на тому, що важко і не дається, а не на тому, що легко і саме собою приходить».

Артистизм можна розвивати за допомогою тренінгів. Слово «тренінг» від англ. виховувати, навчати. Пропонуємо деякі тренінги із акторської майстерності.

Вправи на розвиток зорової пам'яті та спостережливості

Світ навколо мене

Всі присутні в аудиторії розбиваються на дві команди. Обидві команди отримують завдання: за 3 хвилини записати якомога більше назв предметів, явищ, якостей, відчуттів, які є в аудиторії зараз. Перша команда на літеру «С», друга – на літеру «В»

Приклади:

стіл	синій	вікно	випромінення
стілець	сірий	вимикач	вага
спинка	сумний	вхід	відомий
спина	сміливий	вихід	важливий
скло	спостереження	вдих	врівноважений
сторінка	самопочуття	видих	вдумливий
світло	стриманість	виріз	вільний
світильник	свідомість	верх	відчуття
сережки	стать	відео	вставка
срібло	сигнал	вагання	вчитель
складки	серце	висота	вправа
сорочка	серцебиття	візерунки	волосся
светер	стеля	валідол	ворсинка
сарафан	схід	враження	вилиці
сумка			властивість

Речі на столі

На столі розкладені речі: блокнот, авторучка, футляр для окулярів, папір, монети, олівець, книжка.

Завдання: підійти до столу і на рахунок до п'яти «сфотографувати» ці речі своїм внутрішнім зором. Після чого відвернутися, закрити очі, проявити фото на екрані свого внутрішнього зору і розповісти, які предмети лежать на столі, у якому порядку та спробувати їх описати. Потім повернутися знов до столу, подивитися і перевірити, що забули, у чому помилилися.

Як впали сірники?

Біля столу є приміром п'ять осіб, один кидає на стіл сірники. Рахує до трьох і накриває їх аркушем паперу.

Завдання: пригадати, скільки сірників впало на стіл,взяти таку ж кількість із коробки та розкласти їх на своїй ділянці стола у тому порядку, який ви запам'ятали. Після цього аркуш знімається та перевіряється, як кожен впорався із завданням.

Вправа на тренування пам'яті

Кінофільм

Учасники сідають півколом. Оголошується назва кінофільму, який буде створюватися. Наприклад «Партизани». Перший справа учасник повторює це слово, далі по черзі, рухаючись по півколу, кожен учасник додає своє слово за асоціацією, але при цьому повторюючи всі названі до нього слова. Наприклад: партизани, ліс, землянка, зброя, вогнище... Кожне слово – це начебто кадр створюваного кінофільму. Вправа може тривати до двадцяти і більше кадрів.

Вправа на розвиток образного мислення

Логічна задача

Уявіть, що домогосподарці потрібно обробити м'ясо, рибу та фрукти. Для цього у неї є стіл, але він весь у поросі, та дві двосторонні клейонки. Ні стіл, ні клейонки не можна витирати, клейонки не можна перегинати. Працювати ж можна тільки на чистій поверхні. Як вона має вирішити це завдання?

Звичайно, що домогосподарці простіше, у неї всі предмети під рукою. Вам же необхідно це все просто уявити. Які є варіанти?

Відповідь: необхідно запилений стіл накрити спочатку однією клейонкою, зверху на неї покласти другу. Обробляємо рибу. Знімаємо забруднену клейонку, відкладаємо її в сторону. На першій обробляємо м'ясо. Знімаємо її і викидаємо. Другу ж клейонку забрудненою рибою стороною кладемо на стіл, на чистій поверхні обробляємо фрукти.

Вправи на тренування уважності та зосередженості

Чути тільки одного

Мета цієї вправи у тому, щоб зосередити увагу на тому об'єкті, який на разі найбільш значимий.

Два учасники одночасно читають тексти. Тексти незнайомі. Аудиторія поділена на дві групи. Одна група слухає одного читця, інша – другого.

Завдання: не тільки слухати, а й почути, зрозуміти текст, зуміти його повторити.

Після читання перевіряємо учасників кожної групи. Інші поправляють, що було пропущено.

Цікаво, чи є в аудиторії ті, хто зумів почути обох читців.

Годинник

Для вправи потрібно 13 учасників: 12 із них – це цифри на годиннику. Один – диспетчер. 12 учасників стають широким колом і кожен називає свою цифру від 1 до 12, вони тепер «озвучені години».

Завдання: за командою диспетчера потрібно озвучити названий ним час, плеснувши у долоні. Наприклад: 11 годин – плескають почерзі учасники з цифрою 11 та 12, бо на годиннику маленька стрілка – на 11, а велика – на 12; опів на сьому – плескають 7 та 6 і тощо.

Вправи на розвиток фантазії

«Глокая куздра»

У цій вправі використана штучна фраза, яку придумав академік Л. Щерба.

Запишіть її «Глокая куздра штеко будланула бокра и курдячит бокренка». Тепер спробуйте пояснити, що відбулося? Яка подія? Опишіть куздру, бокра, бокренка. Як ви гадаєте, це живі чи не живі істоти? Як ви розумієте дії «будланула», «курдячить»?

Біографія за ходою

Спробуйте створити, якщо не біографію, то хоча б загальну уяву про людину, придивляючись тільки до її ходи. Спостерігаючи, як йде людина, спробуйте описати вираз її обличчя, розказати, куди вона йде, про що думає? Дивлячись тільки на ноги людини, уявіть собі весь її зовнішній вигляд, вік, характер.

Не своїми іменами

Озирніться навколо себе і оберіть п'ять предметів. Тепер дайте їм якісь жартівливі назви. Старайтеся добирати слова, звучання яких би відповідало формі і призначенню обраного предмета. Приміром, так як це роблять діти: віник – заміток (ним замітають), ковдра – укривало (ним укриваються), совок – ставок (бо його ставлять) тощо.

Почуття слова

Перевірте свою здатність створювати нові назви, які будуть приваблювати людей. Придумайте по три назви для радіостанції, нового крему для обличчя, магазину продуктів, стилю одягу, служби знайомств, марки авто, популярної пісні тощо.

Вправа на тренування зібраності

Переходи

Учасники сідають півколом, уважно оглядають один одного, запам'ятовуючи різні речі: прізвища, імена, колір волосся, зріст тощо. Далі за командою їм потрібно швидко помінятися місцями, сівши: за алфавітом прізвищ, далі - за алфавітом імен, далі – за зростом(від найвищого до найнижчого), далі – за кольором волосся (від світлішого до найтемнішого) тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Макаренко А. С. Твори: В 7 т. / А. С. Макаренко – К., 1954. – Т. 5.
2. Моргун В. Ф. Особистість та гра // Проблеми засвоєння театральної педагогіки у професійно-педагогічній підготовці майбутнього учителя / В. Ф. Моргун. – Полтава, 1991.
3. Самойлова Є. Є. Артистизм і стильність учителя // Науково-методичний журнал «Вивчаємо українську мову та літературу». – № 33(253). – Листопад 2010. – С. 2 – 5.
4. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві // Вибр. Твори: В 5 т. / В. Сухомлинський. – К., 1976. – Т. 2.
5. Амонашвили Ш. А. Хвала уроку // Единство цели., / Ш. А. Амонашвили. – М., 1997.
6. Булатова О. С. Педагогический артистизм: учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений / О. С. Булатова. – М. : Академия, 2001.
7. Гиппиус С. В. Гимнастика чувств / С. В. Гиппиус– М., 1974.
8. Загвязинский В. А. Педагогическоетворчество учителя / В. А. Загвязинский. – М., 1987.
9. Ильин Е. Н. Путь к ученику / Е. Н. Ильин. – М. : Просвещение, 1988.
10. Коменский Я. А. Великая дидактика // Избр. Пед.. соч. : В 2 т. / Я. А. Коменский. – М. : Педагогика, 1982. – Т. 1.
11. Кристи Г. В. Основы актерского мастерства / Г. В. Кристи. – М. : Сов. Россия, 1970.
12. Леви В. Искусство быть другим / В. Леви. – М., 1980.
13. Станиславский К. С. Работаактера над собой // Собр. Соч. : В 8 т. / К. С. Станиславский. – М., 1954. – Т. 2.
14. Ушинский К. Д. Три элементашколы // Избр. Пед. соч. : В 2 т. К. Д. Ушинский. – М. : Педагогика. – 1974.